Српски Абагар.

Никола Радојчић, Љубљана.

Скоро је тешко веровати да у нашим јавним библиотекама има још лепих изненађења за науку. Особито у добро уређеним, где раде пажљиви научењаци и где је развијено занимање за сва научна питања која се данас много претресају. Па ипак изгледа да има таквих изненађења још доста. Бар ја сам једно опет доживео. Пре неколико година показао ми је г. J. Глонар, библиотекар Кр. државне библиотеке у Љубљани, раније Лицејске, Студијске, две даске с дрворезима у четири ступца на обадве стране, на којима су се лако распознавали ћирилски текстови и слике. Он је био тако љубазан и дао је скинути дрворезе на четири листа хартије па ми их је уступио на проучавање; величина дасака је 41 : 29 *cm*; плоче су напукнуте и текст је оштећен на првој страни, другом ступцу, доле, и на четвртој страни, можда, четвртом ступцу, горе. Радо признајем да сам се много намучио, док сам ушао у траг непоузданим и поузданим вестима о овим дрворезима и док сам утврдио одакле су слике и текстови прегледани, те тако одредио време, када су Љубљански дрворези могли најраније постати. О резултатима својих истраживања написао сам мали извештај за „Narodnu starinu“ још 28. марта 1925. Тај је сложен и исправљен. Одређен је за девету свеску тога напаћенога листа и годинама чека да изађе. Можда ће немарни читаоци, који не помажу довољно лист, пустити још дуго девету свеску „Narodne starine“ у тами чекања, па је штета да с њом чами и извештај о Љубљанским дрворезима, пошто је врло важан, и — још више — пошто су истраживања о сличном споменику ударила несумњиво једностраним и кривим путом баш зато што Љубљански дрворези нису досад познати у науци. Зато нека моја белешка у „Narodnoj starini“ важи као претходни извештај, а овде ћу покушати потпуно разјаснити овај занимљиви љубљански споменик, из најтежих српских дана, који је досад у науци скоро сасвим непознат.

Велим скоро сасвим непознат, јер можда га спомиње већ J. B. Валвасор, В. Копитар га, мислим, сигурно спомиње, а П. Радич га

је чак и описао, али тако непотпуно, невешто и на забаченом месту да није никакво чудо што је његова белешка превиђена. Тако су Љубљански дрворези важили као досад непознати.

Валвасор можда говори о Љубљанским дрворезима, односно о снимцима с њих, на оном месту где пише о српским свештеницима, како сваки носи и добро чува једну малу књижицу, јер кад би је изгубио, не би могао обављати богослужења и молитве. Даље наставља: „Es halten ihre Geistliche, sowol die Münche, als weltliche Priester, sehr viel auf unterschiedliche Characteren: also, dass Etliche derselben einen ziemlichen Hauffen bey sich tragen, auch wol andren Leuten dieselben geben und verkauffen: weil sie glauben, dass sie gut seyen, für unterschiedliche Sachen. Und glaube ich selbst, dass sie eine ziemliche Würckungs-Krafft, an albernen Käuffern, beweisen; indem sie, durch einen falschen Ruhm, und Betrug, denselben das Geld bewegen, aus dem Säckel herfürzukommen, um Thorheiten und Vanitäten zu erhandlen. Denn ob sie gleich vorwenden, es seyen gute und heilige Characteren: richtet doch Missbrauch eine Eitelkeit, und Superstition, wo nicht gar eine Hexerey, damit an.“ (Valvasor J. W., Die Ehre dess Hertzogthums Crain, 1689, VII, 490). Веома је лако могуће да је Валвасор мислио на поклањање и продавање слика и молитава скинутих баш с Љубљанских плоча, пошто су оне тако удешене да се снимци с њих могу исећи и као засебне целине — која је коме требала — раздавати и продавати. Валвасор је био веома радознао, привлачиле су га куриозне ствари, па је можда нашао и видео слике и текстове с Љубљанских дрвореза, јер иначе не би било лако разумети о чему он пише у горњим редовима.

На истом месту доноси Валвасор и једну српску вечерњу молитву, која је јамачно настала на основу таквих штампаних молитава, н. пр. оне у Зборнику Вићентија, сина Божидара Вуковића (Изд. 1547 и 1560, крај кватерниона 9 и почетак 10), али је сасвим народски преудешена, јер су Срби — како је добро познато — своје молитве често сами измењивали или их самостално састављали. Валвасор је своје знање о Србима црпао из Беле Крајине и из суседњих делова Хрватске, па је јако занимљиво што се у словеначким народним песмама налази неколико сличне садржине српској вечерњој молитви, како ју је Валвасор саопштио: Štrekelj K., Slovenske narodne pesmi, III, 6597—6638. Никакво чудо. У тим крајевима било је претапање Срба у Хрвате и Словенце најјаче, а и иста народна душа се истим начином с Богом разговара.

В. Копитар оставио је несумњиво јаснију вест о Љубљанским дрворезима. Када је писао своју занимљиву белешку о бугарском Абагару (у ком је њега, наравно, највише занимао језик), он је свој опис овако започео: „Sunt tabulae quinque cum iconibus, quales Serbi habent ex integro xylographas, hic autem Nicopolitanus magnae Bulgariae Episcopus, Romae imprimi curavit, et puto mercedis causa aliquot exemplaria typographo reliquit.“ (Kopitar B., Hesychii glossographi discipulus et *ΕΠΙΓΛΩΣΣΙΣΤΗΣ* russus in ipsa Constantinopoli sec. XII—XIII, 1839, 45—6). Мислим да је сасвим сигурно да су те српске плоче, с којима Копитар упоређује Бугарског Абагара, баш Љубљански дрворези, али то његово упоређење нико жив није досад на ум узимао.

Вест П. Радича о Љубљанским плочама сасвим је сигурна. Он вели у свом опису Штудијске библиотеке у Љубљани: „Den Incunabeln unserer Bibliothek geht eine Stereotyptafel voran mit altslovenischen Gebethymnen und den Bildnissen des Herrn und mehrerer Heiligen in byzantinischer Manier, welche Tafel aus Venedig stammen mag.“ (Radics P., Die k. k. Studienbibliothek in Laibach, Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben, Beilage zur k. Wiener Zeitung, III, 1864, 722—3); чудно је што Радич пише о једној плочи, а има их две.

Тада су, дакле, 1864, Љубљански дрворези већ били на свом садашњем месту. Али када су и откуда су ту доспели? Сва је прилика да су они део Копитарове оставине и да су с њом ушли у данашњу Кр. државну библиотеку у Љубљани, да остану њено мртво благо све досад. Да ли би било право да су и даље остали, то ће се, мислим, видети из редова што долазе.

I

Шта је на Љубљанским плочама?

На првој страни прве плоче је крст, с многим словима око њега и са сликом цара Константина и царице Јелене испод њега. Уз крст су прислоњени трска са сунђером и копље. Испод ове слике је: Похвала честномоу и животворешомꙋ крстоу:· На крају похвале је формула: Крсть гнь честный да ѥ на помощь и на з'дравїѥ раб. бжи. ..... и вьсемꙋ домꙋ его вь вѣки аминь:· Даље је слика Исуса Христа на престолу, под којом је текст с натписом: Сїа имена къ гсдꙋ нашемꙋ іисꙋ хꙋ числомь ѡв. кой годе чл҃къ имать

и сь собою чтно ихъ носити. ѿ всакого зла ѿ наглїе сьмрти и ѡ дїавола избавлен боудеть. Пошто су сва имена изређана, долазе речи: Сїа имена да сѹ на помощь и на здравїе рабѹ бжїе ..... и вьсемѹ домѹ его вь веки аминь. Онда долази слика Богородице и испод ње: Похвала престыне Бце: числомь имена. ов. На крају ових имена додано је још: Сїа имена прстїе бце. да соу на помощь и на здравіе рабѹ бжію ..... и вьсемѹ домѹ его аминь. На крају прве стране прве плоче је још слика Св. арханђела Михаила с потписом: Сты архїстратигь Михаил, за којим долазе тропар и кондак светитељу и за њима речи: Сты архистратиже помози рабѹ бжію ..... На другој страни прве плоче су слике с тропарима и кондацима ових светитеља: Св. Јована Претече, Св. Николе, Св. апостола Петра и Павла, Св. Георгија, Св. Димитрија, Св. врачева Козме и Дамјана и Св. Кирика и матере му Јулите; уз последњу слику је само кондак, јер за тропар није било места; натписи с именима светитеља су на самим сликама, а не испод њих.

На првој страни друге плоче је слика Св. Петке и слика Св. Недеље, без тропара и кондака. Даље се ређају текстови с овим натписима: Я се имена стымь ~ аггломь ~ Я се имена сты ѕі пророкь ·:· Я се имена стыхь ·:· м мчнїкь ·:· За њима су слике еванђелиста и текстови еванђеља, и то овим редом: Св. Матија, испод чије слике је: Еѵглїе вьскрьсно првое ѿ Маѳеа; то је, како сам утврдио, текст из његова еванђеља: Гл. ки. Зач. рѕі. Испод слике Св. Марка је: Еѵглїе ѿ стьраха; то је текст из његова еванђеља: Гл. . д. Зач. ні. Под сликом Св. Луке је: Еѵглїе стымь врачемь .·., које је узето из текста његова еванђеља: Гл. ѕ. Зач. кг. и . кд., али је дотерано. Сасвим је измишљено — као еванђеље — све оно што стоји испод слике Св. Јована с натписом: Предсловіе стым еѵглистом. То није познати Теофилактов предговор, него ова молитва или, још боље, егзорцистичка формула: Апостоли стыхь еѵглисти Маѳею Марко Лѹка и їѡанне иже дрьжите седамь (овде прелази текст на другу страну друге плоче) нбь и землю(?) иже аще свежете(?) на землѣ(?) бѹдѹть свезана и на небеси молимь вась свежитѣ рѹки и ноги вещицамь и морамь ѡчы ѡсьлепи оуста да окамнет езикь ѡнеми чароденцамь и вьсакомѹ дхѹ нечистомѹ да не могѹть прити и зла створиты рабѹ божію ..... и васемѹ домѹ его вь век аминь. Даљи текстови су исте врсте, јер за овом апокрифном молитвом долази друга дугачка, апокрифна, молитва, подељена на два

дела, с натписом: Млитва г҃ стаго Грїгорїа чюдотворьца запрещенїе на чароденице и чоперьнице и магїе кои чарꙋю рабꙋ божїю и вас мꙋл (мал?) домꙋ его ~ Бвогоданномꙋ благꙋ его житꙋ и винꙋ смокꙋ и скотом его ѡвцамь кравам козамь воловомь конїемь свинїамь пчеламь и птицам доматимь запрещаю ви чароденице и чопернице ѡцемь и сномь и стымь дхом и . д҃. евглїсты Маѳ Мр Лоукю и Іѡномь подржещим небо и землю повеленїемь божїимь и словомь гснїимь да не можеть никакова зла сьтвориты рабꙋ божїю ..... и васемꙋ домꙋ его ва векы аминь. У другом делу молитве зове се вештица „цоперьница“; још једанпут је у њој остављено празно место да се ту упише име лица које молбу намењује; други ступац је почет мало ниже, али у тексту се не осећа никаква рупа. За овом молитвом је слика Св. Григорија, а испод ње долази: Млтва .д҃. стаго Грїгорїа чюдотворца бесомь прогонителꙗ ·⁝· Намењена је прогањању ђавола. Текст јој је, чини се, прекинут, јер четврти ступац почиње још мало ниже него други. При крају молитве је остављено празно место да се упише име молитеља и још је додана препорука крсту. Пошто је дрворезцу остало још мало простора, то је додао на крају друге стране друге плоче слику нерукотвореног лика Христова на убрусу, који носи анђео. Испод слике је ова молитва: Млтьва стаго архиереа и чюдотворца хва Нїколаа. Сты и великі хвь чюдотворьче оче Николае ꙗкоже избави г҃ мꙋжи ѡнаꙗ мача тако избави раба божїа ..... ѡ всакое напасти [и] врага (?). Ту је крај друге плоче. Да ли их је још било? На то је немогуће поуздано одговорити. Ја бих рекао да није.

II

Одакле су преузете слике и текстови Љубљанских плоча?

Љубљански дрворези почињу са сликом крста, с две пречаге, испод кога стоје цар Константин и царица Јелена, а уз који су наслоњени трска са сунђером и копље. Осим уобичајених слова на сваком крсту, опкољен је овај с множином слова, највише све по четири једнака. Ја сам се добро сећао да сам такву слику видео и у српским старим штампаним књигама и, после дугог трагања, доиста сам је и нашао у малим Зборницима Вићентија, сина Божидара Вуковића; пошто су у Копитаровој оставини најпотпунија издања овога Зборника од 1547 и 1560, то ћу се ја највише њима служити. Слика крста на Љубљанским дрво-

резима прегледана је са слике у овом Зборнику, на кватерниону 28, лист 1. Дрворезац је није ропски прецртавао, али ју је несумњиво прегледао.

Када је С. Новаковић писао о различитим издањима овога Зборника, он није знао шта да почне с овим крстом и многобројним словима око њега. Зато је писао: „51. Икона крста с неким словима на њему, црвеним штампана: 1520: . ѳі. 1 б; 1536: . ки. 1 б.“ (Новаковић С., Божидара Вуковића зборници за путнике, издања позната и непозната, Гласник Српског ученог друштва, XLV, 1877, 142—3); осим Новаковићевих додатака овом саставу о Зборницима за путнике (који се даље спомињу) треба ради њихових различитих издања видети још: Стојановић Љ., Старе српске штампарије. На по се штампано из Српског књижевног гласника бр. 41—44, 1902, и Стојановић Љ., Прилози ка библиографији старих српских штампаних књига, Глас, LXVI, 1903, 1—24); још морам споменути да је велика штета што у овим чланцима нису обрађени примерци овога Зборника, у различитим издањима, из Копитарове оставине. Ни много касније Новаковић као да није знао шта значе, односно како се тумаче, низови једнаких и различитих слова око крста. Бар не разјашњује исте такве крстове ни у свом издању занимљивих апокрифних записа (Novaković S., Zapisi od grada, moljca i crvi po njivama, Starine, XVIII, 1886, 183—7). А значење таквих слова око крста давно је већ познато и често се наводи и у рукописима где су насликани крстови с њима. Зато ми их није потребно овде разјашњавати. Сада је о њима опширно — рекао бих готово преопширно — расправио А. И. Јацимирски који је — по свом мишљењу — утврдио петнаест различитих типова формула слова око крста: „Въ славянской письменности особенное распространеніе получили толкованія „крестныхъ словъ“ или „крестной силы“ съ такими же рядами опредѣленныхъ буквъ. Классификація этихъ статей обнаруживаетъ существованіе пятнадцати типовъ:“ (Яцимирскій А. И., Къ исторіи ложныхъ молитвъ въ южно-славянской письменности, Извѣстія Отд. Русск. Яз. и Слов. Имп. Акад. Наукъ, XVIII, 3, 1913, 46, 46—51); има још занимљивих тумачења низова слова око крста, грчких и словенских, али их ја овде не могу сва спомињати; морам, међутим, рећи да је код Срба први опширније писао о овим словима Л. Мирковић у једном чланку, који се лако може превидети (Мирковић Л., Црква Петковица, одштампано из „Гласника Српске православне патријаршије“ за 1922, 29 и д.). Такав крст, као овај с почетка Љубљанских

плоча, са словима, која су скраћене реченице и формуле, веома је цењен и много тражен због силе, која му се приписивала у молитвама и у врацбинама. По примерцима Зборника Вуковића, које сам видео, те стране с крстом су тако оштећене да је већ по том јасно колико су читане и прецртаване. А. И. Јацимирски је на споменутом месту написао и читаву малу студију о похвали крсту: „Похвала Кресту“, какъ молитва, и толкованія крестныхъ словесъ.“ (Извѣстія, XVIII, 3, 1913, 22—51) из које се одлично види, колико је крст, особито међу Јужним Словенима, цењен. Он није само сликан, него је и везен за појас, да би се носио као хамајлија са сличним молитвама, о којима ће одмах бити реч. А. И. Јацимирски наводи такав веома занимљив појас: „Собраніе нѣсколькихъ молитвъ, въ томъ числѣ Похвалы кресту, Именъ Господнихъ и Богородицы, молитвъ святымъ часто дѣлается на матеріи и составляетъ такъ — называемый „Поясъ Богородицы.“ Такой поясъ хранится въ собраніи проф. А. Сандича въ Новомъ Садѣ и состоитъ изъ шести изображеній: Креста, Спасителя, Богоматери, св. Николая, арх. Михаила, Іоанна Крестителя, и для седьмого изображенія (святыхъ) оставлено место.“ (Извѣстія, XVIII, 3, 1913, 38). Он је саопштио те молитве и натпис на крају: „сь симь гаманлиꙗ лазара славꙋлевича ка (sic.) десетъ година“. (Ibidem, 41). Дрворезац Љубљанских плоча није се, дакле, када је с крстом започео, угледао само у Зборнике Вуковића, у којима с крстом почиње један јасно нов одељак, него је водио рачуна и о жељама својих савременика, који су чезнули за што јачим сликама и молитвама против свих невоља у животу.

Испод слике крста на Љубљанским плочама јесте Похвала крсту, која је преписана из Зборника Вићентија, сина Божидара Вуковића (Изд. 1547 и 1560, кватернион 28, лист 2). Дрворезац је преписао, углавном тачно, целу прву алинеју Похвале, а када је доспео до друге, која почиње речима: „Сьи гнїи крсть..., он је прешао у већ преписану горе формулу за власника слике крста и Похвале.

За Похвалом крсту долази слика Исуса Христа на престолу, невешто прегледана, јер је Христово лево раме толико спуштено да изгледа као да га и нема. Испод слике су Имена Христова, преписана из истога Зборника (Изд. 1547 и 1560, кватернион 29 лист 2 б. и 3 а.) Дрворезац је прегледао само имена и додао иза њих већ саопштену раније формулу за власника. Тумачење имена није, наравно, резао у дрво. Колико је тачно свој посао обавио,

то може лако видети и ко нема Зборника по Новаковићеву издању овога састава и других налик на њега. (Novaković S., Apokrifi iz štampanih zbornika Božidara Vukovića, Starine, XVI, 1884, 63).

Слика Богородице, која затим долази, вештије је прегледана него Христова; према слици Богородице у Зборнику Јакова из Камене Реке (Изд. 1566, кватернион А А, лист 5) рекао бих да ју је дрворезац још улепшао. Испод слике је Похвала Богородици, али то су, међутим, само њена Имена, прегледана из истог Зборника као и Имена Христова (Изд. 1547 и 1560, кватернион 29 лист 4). Дрворезац је преписао само Имена, њихово тумачење је изоставио. Када је доспео до њега, он је унео већ саопштену формулу за помоћ и заштиту власника. И ова Имена је издао Новаковић, па се лако може видети с колико пажње их је дрворезац прегледао. (Starine XVI, 1884, 64—5).

Слику Св. арханђела Михаила, која је на реду, нисам нашао у Зборницима Вуковића, који су преда мном, али сам је видео у Зборнику Јакова из Камене Реке, који је радио са словима и, ваљда, са сликама Вуковића (Изд. 1566, кватернион D, лист 1). Слика је прегледана с прилично самосталности. Одмах на листу за овим је тропар и кондак светитељу, којима је дрворезац додао само формулу коју сам већ раније исписао.

Код слике Св. Јована Претече начинио је дрворезац погрешку. Он је прегледао слику с Усекованија главе Св. Јована Претече (Зборник Јакова из Камене Реке; изд. 1566, кватернион М, лист 5) потпуно ропски, а тропар и кондак није унео одатле него с дана Св. Јовану Претечи (Ibidem, кватернион F, лист 8).

Лик Св. Николе, веома угледнога и милога свеца, имам пред собом и у Зборнику Вићентија, сина Божидара Вуковића (Изд. 1547, кватернион 19, лист 3) и Јакова из Камене Реке (Изд. 1566, кватернион Е, лист 3), али дрворезац Љубљанских плоча није се потпуно ни на један угледао. Његов лик Св. Николе ближи је лику тога светитеља у Вићентијеву Зборнику, али је још улепшан и украшен са стране ликовима Христа и Богородице; и одежда светитељева је ишарана, што на сликама у Зборницима није учињено.

Од свих слика на Љубљанским дрворезима најслабије израђена је слика Свв. апостола Петра и Павла, коју сам нашао само у Зборнику Јакова из Камене Реке (Изд. 1566, кватернион К, лист 7) према којој је и ова резана.

Није много боља ни слика Св. Георгија, јамачно прегледана са слике у Зборнику Вићентијеву (Изд. 1547, кватернион 25, лист ?)

и Јакова из Камене Реке (Изд. 1566, кватернион I, лист 3); по овој слици се лепо види да су слике у та два Зборника једнаке.

Пошто су из Зборника највише чупане иконе, то у овима што су преда мном нисам нашао слике Св. Димитрија и Свв. врачева Козме и Дамјана; ова слика је на Љубљанским плочама веома слабо израђена; сасвим је јасно да је дрворезац тамо најрђавије радио где је требао да изреже више од једног лика на малом простору; композиције му, заиста, нису ишле од руке.

Сасвим на крају друге стране је слаба слика Св. Кирика и матере му Јулите, само с кондаком; о овим светитељима биће даље још речи.

С трећом страном Љубљанских плоча бићу веома брзо готов. Она почиње са сликом Св. Петке, која је пресликана из Зборника Вићентија, сина Божидара Вуковића (Изд. 1547, кватернион 23, лист 6; у издању истог Зборника од 1560, из Копитарове оставине, сасвим се лепо види како је тај лист — наравно ради иконе — ишчупан). Слику Св. Недеље нисам, разуме се, нашао; није никакво чудо што су Св. Петка и Св. Недеља једна за другом, јер њих народ сматра „kao dvije sestre“ (Šajnović I., Sveta Petka i Nedjelja, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, XXVI, 2, 1928, 378—9).

За Св. Недељом долазе апокрифни текстови, веома чести у апокрифним молитвама и записима. Први, „Имена анђела“, могао је дрворезац Љубљанских плоча на много места наћи, јер су се та Имена веома често, с извесним разликама, преписивала. Списак кога се он држао највише је налик на онај што га је издао В. Качановски у једној врло занимљивој апокрифној молитви. (Kačanovskij V., Apokrifne molitve, gatanja i priče, Starine, XIII, 1881, 158). „Имена шеснаест пророка“, која затим долазе, било је исто тако лако наћи у каквом сличном саставу, а „Имена четрдесет мученика“ сасвим су налик на иста таква имена из већ споменуте молитве (Ibidem, 158); и Имена мученика и њихов ред једнаки су.

После ових Имена долазе еванђеља. Ликове еванђелиста нисам нашао у Зборницима, које сам видео, али их је дрворезац Љубљанских плоча могао лако наћи у множини рукописа, где су баш ликови еванђелиста најчешће миниатуре, а он је јамачно употребљавао и рукописе. То се види по споменутим Именима анђела, пророка и мученика а и по еванђељима, од којих је треће донекле апокрифно а четврто сасвим.

Најзанимљивија је четврта страна Љубљанских плоча, с текстовима потпуно апокрифним, који сасвим спадају у фолклор. Ја нисам нашао молитве које би се у свима појединостима слагале с овим апокрифним молитвама на Љубљанским дрворезима. Но мало их је уопште баш сасвим једнаких, пошто је сваки писац уносио у њих што је знао јача и што је мислио ефикаснија преклињања и тако измењивао текст пред собом; дрворезац је, осим тога, морао више мислити и на простор него ли преписивачи. Па ипак ја нећу овде преписивати читаве апокрифне молитве, јер могу упозорити на сасвим сличне, ако не на једнаке. Прва је сасвим налик на молитву коју је издао Новаковић по једном врло занимљивом списку (Novaković, S., Apokrifski zbornik našega vijeka, Starine, XVIII, 1886, 173—4); сличну молитву издао је и Ковачевић (Kovačević Lj., Nekoliko priloga staroj srpskoj književnosti, Starine, X, 1878, 280—2).

За овом молитвом је слика Св. Григорија и испод ње молитва за изгон ђавола, сасвим слична молитви коју је штампао Новаковић на мало час споменутом месту (е. с., 174—6). У овој молитви дрворезац нарочито истиче, како су Св. Тројица поставила Св. арханђела Михаила да чува хришћане од ђавола. То је врло добро познато схватање, које се јавља у скоро непрегледној множини типова молитава Св. арханђелу Михаилу; о некојима од њих расправљао је јако опширно А. И. Јацимирски у својој спомињаној студији из историје лажних молитава у јужнословенској књижевности, у одељку: Молитва архистратигу Михаилу, воеводѣ небесныхъ силъ (Извѣстія, XVIII, 3, 1913, 51—63).

На крају четвртог ступца је слика анђела, који држи лик Христов на убрусу. Слика је прегледана из Зборника Вићентија, сина Божидара Вуковића (Изд. 1547, кватернион 28, лист 5), где Христос сам држи убрус са својим ликом. Дрворезац је ставио убрус у руке анђелу, али ни то није сасвим самостална идеја, јер је у Зборнику Јакова из Камене Реке (Изд. 1566, кватернион 39, лист 6) нашао лепу виньету са сликом како два анђела држе убрус с Христовим ликом. Молитва испод слике нема никакве везе с њом. Она је упућена Св. Николи и ван сваке сумње јако скраћена због мало места на плочи. Исту такву молитву, нешто опширнију, издао је Новаковић у мало час споменутом чланку (Starine, XVIII, 1886, 173); слична молитва св. Николи била је извезена и на т. з. Богородичином појасу, који је носио као хамајлију Лазар Славујевић (Извѣстія, XVIII, 3, 1913, 40—1).

Главни извори дрворесца Љубљанских плоча били су, како се лепо види, и за слике и за текстове, Зборници Вићентија, сина Божидара Вуковића, Зборник Јакова из Камене Реке и рукописни Зборници, највише с апокрифним текстовима. Дрворезац је бирао, и то је јасно, оне делове из штампаних и писаних Зборника који су се највише тражили и резао их је с много љубави и труда, али с мало укуса и тачности. Његове плоче су као неки мали Зборник молитава и записа, каквих је било веома много; неколико мање познатих описао је А. И. Јацимирски (Извѣстія, XVIII, 4, 1913, 92—121).

III

О времену и месту постанка Љубљанских плоча.

Мене Љубљански дрворези највише привлаче као тужан и занимљив споменик из најтежих времена српског робовања странцима, када се у снимцима с њих гледала мила верска утеха и сигурна одбрана од невоља̂ живота, које су заиста биле многобројне и горке. Они су један збиља важан документат из глухих времена српског патничког живота, када је наш народ подносио небројена страдања и у вери тражио лека и одбране од њих. Намењени су највише најбеднијим међу беднима, који нису могли набавити ни штампаних књига, а камо ли рукописних. Значе болно враћање натраг, јер су те дрвене плоче изрезане начином од почетака штампе застарелим, пошто је дрворезац своје слике и текстове прегледао и резао највише баш по штампаним књигама. Тако је утврђен рок пре кога Љубљански дрворези нису могли настати. С пуном сигурношћу сме се рећи да су они постали најраније после половине XVI в. То је сигурно, али је веома тешко одредити термин до кога су могли настати. То ће, можда, моћи филолози сигурније учинити, и ја нећу у њихов посао да се мешам, него ћу само истаћи да су текстови србуљски, резани, дакле, пре почетка XVIII в., када су широм отворена врата русизмима у српску књижевност. Ја сам склон веровати да су Зборници Вуковића̂ и Јакова из Камене Реке изазвали ове дрворезе, те да су, према томе, настали већ у другој половини XVI или почетком XVII в.

Какво је било расположење у XVI в. према оваквим религиозним и апокрифним текстовима и колика је била њихова важност? Новаковић је био на сасвим добром путу, када је високо ценио утицај Зборника Вуковића̂, с њиховом религиозном и апокрифном садржином: „S toga se tim djelima stare književnosti ne

može previdjeti ogromno značenje, niti se može dovoljno velikom cijenom izmjeriti ogroman uticaj, koji su ti zbornici, toliko puta preštampavani, izvršili u narodu u ta vremena." (Starine, XVI, 1884, 57). Већ је врло занимљиво што су у Зборнике, намењене делом употреби у цркви, уношени апокрифни текстови, али је још важније што их је читаоцима било још мало, па су популарнији Зборници, с молитвама и записима, још пунији апокрифа.

Није било такво стање духова само код нас, него и у целом хришћанском свету. У првој половини XVI в. изашла је књижица која је постала извор и прегледалица за многобројне саставе намењене молитви, и, још више, врачању и чарању у облику молитве, какав је и велики део текстова на Љубљанским дрворезима. То је одлично познато дело: Leo Magnus. Hoc in enchiridio manualive, pie lector, proxime sequenti habentur septem psalmi poenitentiales, oratio devota Leonis papae, oratio sancti Augustini: aliquot item orationes adversus omnia mundi pericula. Romae 1529. У њему је, наравно, поред осталих апокрифа и егзорцизама, и Авгарово писмо Христу. Црква је ово дело забрањивала, но без успеха. Оно се и данас прештампава, често не под именом Леона Великог, него и других папа, истог имена. Са сличног латинског дела преведен је и штампан у Мајнцу и „Der wahre geistliche Schild", 1647, и отада небројено пута прештампаван; о целој овој занимљивој књижевности има вешто сабрану литературу Јакоби (Jacoby), која је доиста велика (Bächold-Stäbli H., Handbuch des deutschen Aberglaubens, III, 4, 1930, 566—7). О словеначким Духовним одбранама написао је веома савесну студију И. Графенауер и додао јој неколико занимљивих места, по којима се већ сасвим лепо види да има много сличности, не само по духу састава и по сврси, него и по текстовима, између Духовне одбране и Љубљанских плоча. (Grafenauer I., O „Duhovni brambi" in nje postanku. Donesek k zgodovini praznoverja med Slovenci, Časopis za zgodovino in narodopisje, IV, 1907, 1—70). И. Графенауеру је био добро познат цели проблем о овој врсти књижевности, па се он није много чудио њезиној жилавости. Рудолф Строхал није био тако добро упућен у то питање, па се зато много ишчуђавао, када је нашао да је један загребачки грађанин, Петар Гарднер, још 1781 преписивао немачки „Geistlicher Schild". Преписивана су оваква дела и много касније, чак нема сумње да се и сада преписују. Добро је, међутим, што је тај препис био повод да Строхал сабере и помене све познате му глагољске рукописе сличне садржине које је, углавном,

описао већ Иван Милчетић у својој „Hrvatskoj glagoljskoj bibliografiji (Starine, XXXVIII, 1911). Строхал их је скупио на једно место. (Strohal R., Priručna knjiga „Duhovna obrana“ u hrv. glagoljskoj knjizi, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, XXVI, 2, 1928, 342—6). Глагољицом се таква дела више јамачно не пишу, али ћирилицом и латиницом ван сваке сумње; А. И. Јацимирски је описао читав један српски зборник, највише апокрифних молитава и записа, писан 1853; занимљиво је што он почиње Похвалом крсту као и Љубљанске плоче (Извѣстія, XVIII, 4, 1913, 115—9). Штета је што Новаковић није доспео да одржи своје обећање и напише расправу о модерном прештампавању апокрифа, које је изазвало његов оправдани узвик: „Ove sitnice pokazuju onu istinu, da se duhovni život narodni razvija po vrlo čudnim i zapletenim zakonima. Vremena dugo žive i sporo umiru.“ (Starine, XVI, 1884, 60). Заиста је тако.

Пошто праве и апокрифне молитве за помоћ у нужди одувек изазиваху занимање људи, то је по самом томе занимању немогуће одредити време постанка таквог недатираног споменика. Осим занимања, морају се тражити и други елементи који омогућују датирање, или бар тачније утврђују размак времена у коме је споменик могао настати. Ја у овом случају видим први термин за постанак Љубљанских плоча у штампању Зборника Вуковића и Јакова из Камене Реке, па мислим да су оне мало после њих и настале, дакле већ у XVI или почетком XVII в.

Место постанка Љубљанских плоча није много лакше одредити. Поменути Зборници брзо су раширени по целом српском народу, и по томе би Љубљански дрворези могли бити резани на огромном подручју расутог српског народа. Да ли се тај може бар донекле ограничити? Ја држим да може. Наше старе су веома занимала различита имена вештица (јер су веровали да им се већ с тим може додијати, кад им се име зна), па се зато у рукописима веома често налазе читави спискови имена вештица, која као да је сама вештица рекла Св. арханђелу Михаилу; ја спомињем само два таква списка, један што га је издао Љ. Ковачевић (Starine, X, 1878, 283) и други, издан од В. Качановског (Starine XIII, 1881, 155). Она се при томе увек зове вештица, а на Љубљанским плочама у две велике молитве име је вештици „чоперьница“ и „цоперьнїца“, по немачком „die Zauberin“. Када би била добро изведена дела наше старије књижевности, и када би ми знали, кад и где се први пут јавља реч „цопрница“, онда би нам то помогло и за

датирање и за одређивање места постанка овога споменика. Али, нажалост, ми немамо довољно сређене грађе за то. Академијски речник је баш код те речи веома оскудан, а нису много богатији ни Прилози Владимира Мажуранића. У њима се код речи „coprati" утврђује да је израз „coprnica" познат у западном делу нашег народа, у правој Хрватској, већ од XVI в. У нашим источним крајевима та је реч непозната у народу. Према томе, сва је прилика да су Љубљанске плоче резане у нашим западним областима, где су, уосталом, због нечовечних и дугих нападаја на православну веру и због бедног живота прогоњених православних биле и најнужније. На источне би крајеве могла упућивати само слика Св. Кирика и матере му Јулите, који се високо поштују у манастиру Бешенову, у Срему, где им се показује и део моћију. Но ова два светитеља су и иначе у нашем народу позната и поштована. Новаковић је написао о њихову апокрифном житију и угледу код Срба ово: „Они су . . . познати у нашем народу као летњи свеци и осим календара, те је њихов дан један од оних свечаника, који Срби сељаци штују мимо календара. Дан се тај зове у Србији Ћирићи и Улићи, Стеван Љубиша, Бокељ, зове их Ћиликије и Уликије и Ћурлик и Урлик (Српска Зора, 1877, 28)." Још је додао да је прича о њихову мучењу несумњиво апокрифна. (Новаковић С., Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога, 1904, 473). Нису, уосталом, апокрифне приче о мучењу ових светитеља познате и омиљене само код Срба, него су они светитељи којих је живот много и често узиман за подлогу апокрифних састава. (Упор. Dillmann A., Ueber die apokryphen Märtyrergeschichten des Cyriacus und Julitta und des Georgius, Sitzungsberichte der Preuss. Akad. der Wiss., 1887, 339—56; Безобразовъ П., Византійская сказанія, Византійское Обозреніе, II, 1916, 190—3). Тако је највероватније да су Љубљанске плоче резане у нашим западним крајевима. Можда онај који их је рукоделисао није далеко од радника и помагача у резању слова и слика и у штампању српских млетачких издања књига. Вештина резања у дрвету била је међу тима трудбеницима највећа и смисао за такве послове најразвијенији.

IV

Однос Љубљанских плоча према т. з. Бугарском Абагару.

Ја сам изнад ове расправе о Љубљанским дрворезима ставио натпис „Српски Абагар", иако се то име нигде на њима не спо-

мање и чак је међу Србима непознато, пошто га они читају као „Авгар.“ Нисам то учинио без крупних разлога. Прво, цели низ састава на Љубљанским плочама настао је на основу уверења о великој моћи слика и текстова, да они сами могу у злу помоћи и одвратити га. Ту веру је највише ширило и утврђивало апокрифно писмо Авгарово Христу и Христов одговор на њега, јер је то био — по мишљењу верних — најкласичнији пример како слика и писане речи могу излечити; из огромне литературе о Авгару ја спомињем овде само два рада, јер су они у најближој вези с предметом мога расправљања: Zíbrt Č., Epistolae Abgari ad Christum et Christi ad Abgarum. Epistolae Mariae. (Č M Č, LXXXIII, 1909, 420—4) и Cartojan N., La légende d'Abgar dans l'ancienne littérature roumaine (Anuarul Inst. de ist. nat. din Cluj, I, 1922). Писмо Авгарово, с причом о његову оздрављењу, штампано је у Зборнику Вићентија, сина Божидара Вуковића, одакле га је Новаковић прештампао, јер је та редакција писма веома занимљива (Starine, XVI, 1884, 61—3). Свршава се тај цели важни састав овако: „Сїа знаменїа егда видиши и сїа имена егда прочитаеши, непобѣждень боудеши вь рати. ѿ вьсѣхъ врагь избавлень боудеши. и ѿ напрастнїе сьмрьти. и ѿ страха нощ'наго и ѿ дѣиствїа сотонина. и ѿ вьсакое напасти видимыхъ и невидимыхъ врагь. Знаменїемь честнаго и животворещаго креста wграждаемь. и вьсѣми имены гнимы. ов. и вьсѣми чюдними и неисслѣдимими знаменїи прѣславнїе и честные матере га нашего іу ха. емоуже слава вь вѣкы аминь.“ (Изд. 1547, кватернион 29, лист 2). Шта су могли бедни и напаћени Срби више тражити? Дрворезац Љубљанских плоча поступио је сасвим по овом поговору Авгарову писму — почео је с часним крстом, па прешао на Имена Исуса Христа и Богородице. Авгарово писмо је, дакле, његова подлога и оправдање целога његова рада. То је један разлог због кога сам ову радњу назвао Српским Абагаром. Други је још много важнији.

Једно од врло занимљивих дела у словенској књижевности, о ком се много и страсно расправљало, зове се Бугарски Абагар. То је низ молитава, ортодоксних и арокрифних, које је на пет великих страна, свака у четири ступца, штампао римокатолички епископ Филип Станиславов, у Риму 1651; на самом издању стоји 1601. И поред многог расправљања о овом чудном делу, оно је ипак обвијено загонеткама, од којих ће се неке, ван сваке сумње, тек после ове студије моћи разјаснити. Дело је написано српскохрватски, с

појединим бугарским речима наместо оних српскохрватских које Бугари не би могли разумети. Па ипак се с правом сматра првом бугарском штампаном књигом, јер је писац, Бугарин, желео бугарски писати; литературу о језику којим је писан Бугарски Абагар сабрао је В. Пундев у савесној расправи, коју ћу мало даље навести; изоставио је само занимљива схватања језика овога дела И. Барбулескуа (али можда је радња В. Пундева и пре ове написана): О значају румунске филологије за проучавање српског језика и књижевности (Глас, CXXI, 1926, 104 и д.).

О мотивима рада Ф. Станиславова владало је досад сложно схватање, да је својим Абагаром желео увести и утврдити римокатоличанство међу Бугарима, особито међу т. з. Павлићанима, које сматрају остатком Богомила у Бугарској. Идеја Станиславова призната је као оригинална, док се за његову књигу, што се садржине тиче, давно утврдило да је великим делом прегледана из Ритуала Вартоломеја Кашића и из рукописних Зборника с апокрифним текстовима; за упоређивање апокрифних делова Бугарског Абагара са сличним текстовима највише је употребљавана позната збирка словенских апокрифа од Тихонравова. Дело је сматрано, дакле, оригиналним по идеји и занимљивим по начину обраде. Истраживачи су се највише мучили с апокрифима у њему, за које је Станиславов морао знати да су од његове цркве забрањени, па их је ипак унео у свог Абагара, и чак их је Пропаганда у Риму сама штампала. Заиста чудо. Како је то могуће?

Пошто су Љубљанске плоче и по спољашњем изгледу, и по садржини и по једном делу сврхе слични Бугарском Абагару, а српске су, то сам их прозвао Српским Абагаром, јер мора се водити рачуна о називима одомаћеним у науци, ма и не били оправдани, јер се тако слични проблеми одржавају у заједници.

Бугарски Абагар био је — по занимању које је изазвао у науци — много срећнији од Српског, мада је сачуван у мало примерака и није га лако у оригиналу проучавати. Но њих је ипак више, а Љубљанске плоче су само једне и биле су досад забачене и заборављење. Онда, Бугарски Абагар је први штампани споменик бугарског језика. О њему су писале угледне слависте П. И. Кепен, В. Копитар, М. Петровски, А. Лескин и други. Ради њега су састављане опширне расправе, често с врло смелим хипотезама. Најважније су међу њима: П(етровск)ій М., Ѧбагаръ [первый печатный памятникъ ново-Болгарской литературы] (Славянскій Сборникъ, II, 1874, II, 1—12); Leskien A., Abagar — ein neubulgarischer

Druck aus dem XVII. Jahrh. (Archiv für slav. Phil, III, 1879, 518—21; Попруженко М. Г., Абагаръ. Изъ исторіи возрожденія болгарскаго народа (Извѣстія Отд. Русск. Яз. и Слов. Имп. Акад. Наукъ, X, 4, 1905, 229—58); Кузьминскій К., О сборникѣ молитвъ, извѣстномъ подъ названіемъ „Абагаръ", Древности, Труды Слав. Ком. Имп. Моск. Арх. Общ. IV, 1, 1907, 302—18; Ангеловъ Б., Три литерарно-библиографски бележки 1. Абагаръ̀тъ на софиската Народна библиотека (Годишникъ на Народната библиотека въ София за 1923 год., 1924, 89—92) и Пундевъ В., Сборникътъ Абагаръ отъ епископъ Филипъ Станиславовъ (Годишникъ на Народната библиотека въ Пловдивъ 1924, 1926, 289—337; уз расправу је издан у сликама и цели Абагар, на десет страна). Ова последња опширна и брижљиво израђена студија замишљена је као завршна — бар за неко време — па зато је писац у њој претресао сва ранија мишљења о Бугарском Абагару и с много смисла за меру ублажио је претерана мишљења о овом споменику, нарочито она, по којима би њиме започео модерни бугарски препород. Проучавања Бугарског Абагара нису, међутим, још завршена, пошто је раније пропуштена читава грана словенске књижевности, с којом га је требало упоредити, српска. Зато ће се овај занимљиви књижевни споменик морати сада упоредити нарочито са Зборницима Вуковића̂ и с Љубљанскими плочама, које сам назвао Српским Абагаром.

Ја се, заиста, морам много чудити што већ досад Бугарски Абагар није упоређиван и са српским, православним, текстовима, него само с хрватским, римокатоличким, особито с Ритуалом В. Кашића, и са словенским апокрифним саставима (али и то сасвим једнострано). Ако се мислило да га не треба упоређивати с православним делима због римокатоличанства Станиславова, онда је то било скроз погрешно. Јер мудра унијатска пропаганда сузбијала је веома често православна дела баш тако што је прилагођавала своја и по облику и по садржини православним, али је уносила у њих тенденцију о папинском примату, што се сматрало главном сврхом уније. У православним делима није унијатима, стотинама година, толико сметала наука о происходу Светога Духа, колико однос православних према папи. Примат је био ступио на место „filioque". То се, мислим, осећа и из расправљања на познатом синоду у Ћипровцу, у Бугарској, 1641, када се много претресала опасност читања јеретичких и шизматичких књига за римокатолике. Закључено је: „Nemo audeat libros haereticorum in indice Romano prohibitos, vel scripta schismaticorum corrupta legere, vel penes se

retinere, sub poenis in edicto sanctae inquisitionis contenti." (Fermendžin E., Acta Bulgariae ecclesiastica ab. a. 1565 usque ad a. 1799., Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XVIII, 1887, 117). Због свог народном блиског језика, због спретног облика и због добро погођене садржине, били су Пропаганди велика сметња у њеним сврхама баш Зборници Вуковића за путнике, од којих је било тешко замислити нужнију и бољу књигу за ондашња времена. Опасност од њих постојала је, међутим, само за богатије, који су их могли набавити. А то није била већина тадашњих, сиротих Бугара, на које се Пропаганда жестоко била окомила. За њих су били згоднији снимци с Љубљанских плоча, које су калуђери јевтино продавали, нудећи шта је коме било најпрече и најмилије. Унијатска и римокатоличка пропаганда међу Бугарима и Србима морала се, дакле, борити против Зборника Вуковића и снимака с Љубљанских дрвореза. И борила се. Ја сам уверен да су се споменуте забране Ћипровачког синода нарочито тицале Зборника и највише из њих прегледаних слика и текстова на Љубљанским плочама (таквих је могло бити и више примерака), којима се у оним бедним временима одржавало прогањано и пађено православље.

Ф. Станиславову, који је био вешт језику и познавао народне потребе, било је поверено да састави што успешније оруђе за римокатоличку пропаганду. И он је саставио свога Абагара, потпуно према Љубљанским плочама. Нарочито је пазио — као што се у таквим случајевима увек чини — на спољашњи облик и на почетак. Тачно је прегледао, али је ипак одмах на почетак ставио Крунисање Богородице по римокатоличком представљању. С почетка се, у обадва Абагара, слажу три одељка: Похвала крсту (само натписи), Имена Христова и Имена Богородице. Мислим да је сасвим сигурно да је Станиславов употребио и Зборнике Вуковића, јер се Авгарово писмо, у неким бар одељцима, потпуно слаже с текстом истога писма у Зборницима; одатле долази и утицај црквенословенскога језика у Бугарском Абагару који је приметио П. Колендић у једној радњи, веома занимљивој за разумевање средине у којој је настао Бугарски Абагар (Колендић П., Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић, Гласник Скопског Научног друштва, II, 1927, 67—92; 77). Тек када се узме на ум да је Бугарски Абагар састављен за сузбијање сличног православног дела, онда је јасно како је Станиславов могао унети у њега и апокрифне текстове. Морао је, ако је желео својим списом сузбити православни с истим таквим и сличним текстовима. Иначе, доиста

Љубљанске плоче, плоча прва, страна 1.

Љубљанске плоче, плоча прва, страна 2.

Љубљанске плоче, плоча друга, страна 1.

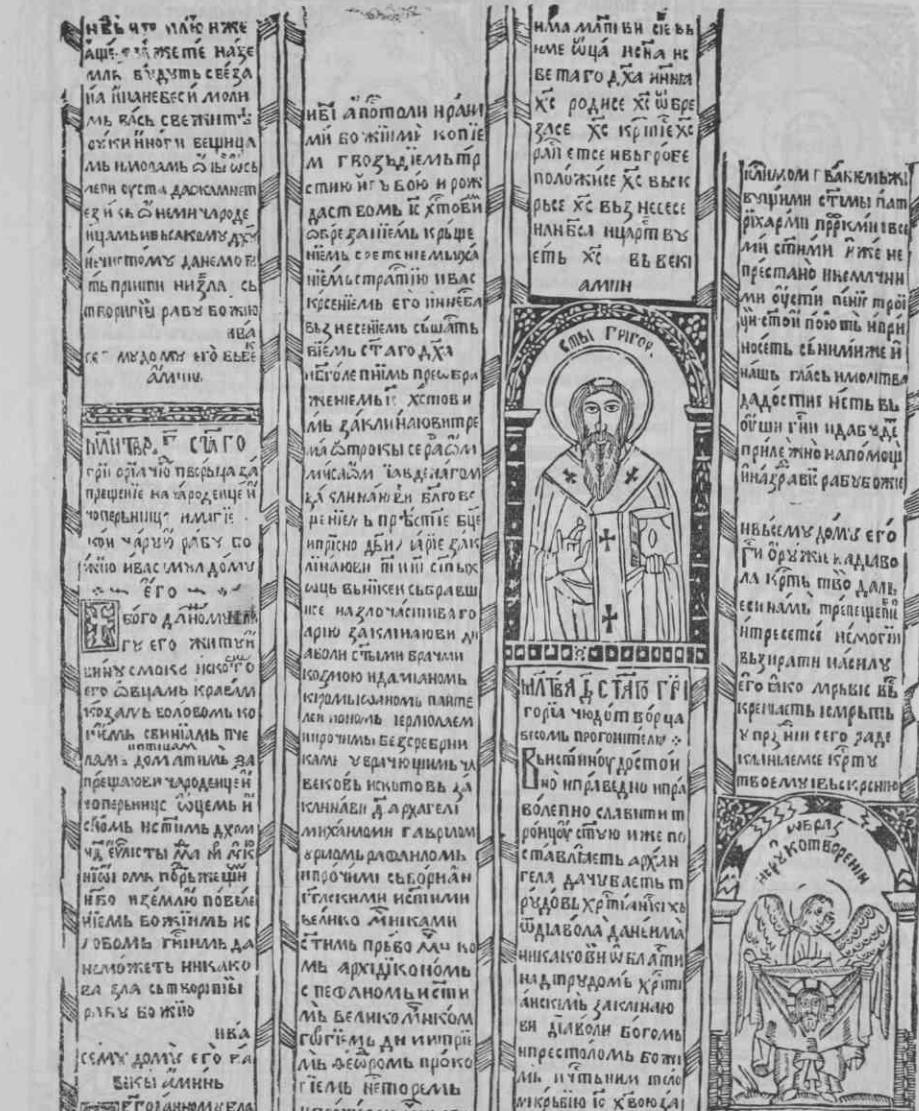

Љубљанске плоче, плоча друга, страна 2.

не би унео у свој молитвеник толико утврђених и јасних апокрифа. Веома је занимљиво што је Станиславов с Љубљанских плоча прегледао и формуле о помоћи молитељима и власницима слика и молитава и чак је вешто бирао и светитеље, особито поштоване у православном свету. Али ту се показала велика невоља подметања. На Љубљанским дрворезима су ликови оних светитеља који се код Срба најчешће славе као крсна имена, па су им тако разумљиви заштитници, или су иначе веома цењени, н. пр. Св. Кирик и мати му Јулита. Српски дрворезац је, дакле, уносио иконе светитеља и уз њих њихове тропаре и кондаке, што Станиславов, ради своје сврхе, није могао чинити. И он је донекле пазио на неки смисао односа између слика и текстова, али тај смисао је код њега често тако дубок да га прост свет није могао схватити, а често га опет уопште нема: Уз слику цара Константина и царице Јелене ставио је Молитву за цркву, уз Светог арханђела Михаила Молитву за час смрти, уз Св. Николу Молитву за путнике. То се да лепо разумети. Али уз Св. Георгија ставио је Молитву за жену неплодну, уз Св. Димитрија Молитву да човек непрестано слави Бога и т. д. То је без везе и без смисла, невоља коју они што нешто подмећу никада не могу избећи. Права сврха се у таквим пословима никада не да потпуно сакрити.

Зато ја сумњам да је прођа слика и текстова из Бугарског Абагара била икада јака, нарочито међу православнима, док се по нашим млађим, писаним, Зборницима, мислим, често лепо види, како су снимци с Љубљанских плоча (или сличних) много цењени и преписивани, јер се у њима налазе не само делови текстова с њих, него и исти ред молитава, што значи да су баш с њих прегледане. И то је сасвим разумљиво, јер је дрворезац Љубљанских плоча био збиља срећне руке у избору и дао је заиста тражене и довољно разумљиве текстове, народу бар донекле познате. Станиславов је, међутим, у Бугарском Абагару поређао поред познатих и тражених молитава и врло учене текстове, који нису могли изазвати ни поверење, ни тражњу. Дело му није било подесно за успешну унијатску пропаганду, нити је могао њиме сузбити утицај и углед сличних православних дела. Та су имала дубљи корен у народним традицијама и схватањима.

Љубљанске плоче су, по моме мишљењу, старије од Бугарског Абагара и оне су га, бар донекле, и изазвале. Сада нема никакве сумње о томе да ће се проучавања Бугарског Абагара морати упутити још једним новим, најважнијим, правцем, јер се он мора

упоредити и са српским штампаним текстовима, особито у Зборницима Вуковића, и, највише, с Љубљанским плочама. С њима га веже потпуна спољашња сличност, велика сагласност у садржини и исте сврхе, које су, наравно, ишле противним правцима — Љубљанске плоче су чувале православље, како су умеле и могле, а Станиславов га је нападао, што је вештије и скривеније могао.

То су биле праве сврхе ових састава. А привидне сврхе обадва дела биле су сасвим исте. По Љубљанским плочама може се само слутити, јер су слике и текстови на њима тако распоређени и удешени, да су се поједине слике саме или неколике слике с текстовима изрезивале и појединце или неколико њих (ваљда у трубу савијене) носиле или чувале као хамајлије, амулети; ја сам раније навео случај Лазара Славујевића, који је у појасу носио извезене слике и текстове сасвим сличне онима на Љубљанским дрворезима. У епилогу Абагару од Станиславова стоји, међутим, сасвим разговетно да је цела књига, а свакојако да су и поједине слике и молитве из ње, с унесеним именима молитеља, намењене вернима „да при себе носеѭ, на местѡ силни мѡштн.“ (Пундев В., а. с., 324). Нема, дакле, никакве сумње да су се делови светих моћију сматрали као праве, најјаче хамајлије, али, ако њих није било, могли су их, по веровању, заменити и овакве слике и молитве; потпуно, разуме се, не. Зато се онако много и трговало са светим моћима и, поред свега страха, жеља за добитком разгранала је продавање светих моћију у велику и богату трговину. А. Гиљфердинг оставио је веома занимљиво сведочанство, како су ради продаје расуте моћи краља Драгутина и какву су казну дочекали злочинци: „Онѣ (sc. моћи), лежали невредимы долго послѣ запустѣнія монастыря (sc. Ђурђевих Ступова), пока святотататственная рука какихъ-то Ново-Пазарскихъ христіанъ, по имени Знобичей, не похитила ихъ для распродажи по частямъ. Ново-Пазарцы съ ужасомъ разсказываютъ о карѣ, которая постигла совершителей этого богомерскаго дѣла: не только сами похитители, но и весь многочисленный родъ Знобичей, погибли злою смертію, въ съумашествіи или въ разныхъ болѣзнахъ; недавно умеръ послѣдній потомокъ этого рода, жалко прожившій свой вѣкъ съ искривленными руками.“ (Гильфердингъ А. Ѳ., Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Старой Сербіи, Записки Имп. Русск. Географ. Общ., XIII, 1859, 140); само страх од таквих страшних казни сачувао је светитељске моћи од крађе и расипања; и недавно је извршен злочин из сујеверја над моћима једнога српскога све-

титеља. Свете књиге и молитве биле су само слаб заменик моћију; И. Берић је забележио, како је дивни акатист Св. Сави, који је он издао, нашао као хамајлију код једног Влаха, који га је уза се носио: „Онъ књигу ову као амайлию поредъ себе носи; и по казиваню нѣговомъ, она се у породици одъ вайкадашњи времена, као светиня чува.“ (Летопис Матице Српске, 109, 1864, 82). Најјевтиније хамајлије биле су дуго времена слике и молитве с Љубљанских плоча и из Бугарског Абагара. Зато Пундев нема право, када мисли да „Абагаръ представя единъ малъкъ нарѫченъ молитвеникъ за новокръстенитѣ българи, единъ малъкъ ритуалъ.“ (Пундевъ В., а. с. 307). Не, он није то, него хамајлија, како и сам Станиславов каже, којој је било намењено да потисне сличну православну хамајлију, Љубљанске плоче.

С пуштањем у свет Љубљанских дрвореза, није откривен науци само један нов, веома важан и занимљив споменик, него су отворени и нови путови за проучавање другог, врло важног и много претресаног споменика, Бугарског Абагара. Сада је сасвим сигурно да ова два дела, с религиозном и фолклористичком садржином, стоје у чврстој вези, и да Бугарски Абагар није толико намењен ширењу и утврђивању римокатоличанства, колико побијању православља, и то начином и средствима који су изгледали за оно доба најподеснији.

Љубљана, 28. децембра 1930.

RÉSUMÉ.

L'Abagar serbe.

Dans la Bibliothèque Royale d'État à Ljubljana on garde deux plâques de gravure sur bois de grandeur 41 *cm* : 29 *cm*, avec des images et des textes des deux côtés. A chaque page il y a quatre colonnes. Les textes y sont posés de façon que chaque partie en puisse étre enlevée séparément. Dans la science elles passaient, jusqu'à présent, pour des monuments littéraires tout à fait inconnus, bien qu'il en existe une mention fort vague, ensuite une autre pas suffisamment claire, et une troisième, qui n'est pas tout à fait exacte. La première en est dans: Valvasor J. W., Die Ehre dess Hertzogthums Crain, 1689, VII., 490; la seconde dans: Kopitar B., Hesychii glossographi discipulus et *ΕΠΙΓΛΩΣΣΙΣΤΗΣ* russus in ipsa Constantino

poli saec. XII—XIII, 1839, 45—6; et la troisième dans: Oesterreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben, III, 1864, 722—3, de P. Radics. Les trois sont tombées dans l'oubli complet ou n'ont pas été considérées. C'est pour cela qu'il n'est pas même étonnant qu'on ignore, aujourd'hui, comment ces plâques sont arrivées à Ljubljana; il est de toute vraisemblance qu'elles forment une partie du grand héritage de B. Kopitar, gardé dans la Bibliothèque Royale d'État à Ljubljana comme sa partie fort considérable.

Au premier en-tête de cette étude le contenu des plâques de Ljubljana est résumé. Elles commencent par l'image d'une croix, entourée d'intéressantes lettres, bien connues à présent comme des propositions abrégées, et par une louange de la croix. A la fin de la louange se trouve la formule — avec un passage laissé vide pour qu'on y inscrive le nom du propriétaire — que la croix honorable aide le propriétaire et toute sa maison; de pareilles formules se retrouvent presque après tous les textes.

Suivent après les images de Jésus-Christ et de la Vierge, avec leurs noms, fort appréciés, surtout dans la littérature apocryphe. La dernière image à la première page de la première plâque est celle du saint archange Michel, avec un *τροπάριον* et un *κοντάκιον* à sa gloire.

A la seconde page de la première plâque nous trouvons, toujours avec des *τροπάρια* et des *κοντάκια*, les images des saints suivants: de saint Jean le Précurseur, de saint Nicolas, des saints apôtres Pierre et Paul, de saint Georges, de saint Démetrius, des saints médecins Cosmas et Damianus, de saint Cyriacus ainsi que de sa mère Julitte.

A la première page de la seconde plâque se trouvent les images de sainte Paraskeue et de sainte *Κυριακή*. Viennent après les noms des anges, des prophètes et des martyrs, tous fort recherchés dans la littérature apocryphe. Suivent encore, à la première page de la seconde plâque et au commencement de sa seconde page, les images des quatre évangélistes avec des extraits des Évangiles; le texte de l'Évangile de saint Luc est, en partie, inventé, celui de l'Évangile de saint Jean, cependant, tout à fait; ce n'est autre chose qu'une formule de l'exorcisme.

Les textes suivants sont apocryphes tout à fait. C'est d'abord la prière de saint Grégoire le Thaumaturge contre les sorcières et, ensuite, la prière du même saint pour l'expulsion des démons. Entre les deux prières se trouve l'image de saint Grégoire le Thaumaturge. Il y a encore, tout à fait en bas, l'image du visage non pas fait

de la main de l'homme, de Christ sur la serviette, tenue par un ange et, au-dessous d'elle, une courte prière à saint Nicolas. Pour la plupart, les textes des plâques de Ljubljana sont apocryphes, le reste en est orthodoxe.

Au second en-tête indication est faite des sources dont le sculpteur des plâques de Ljubljana s'est servi. Pour la plupart, il a copié les images et les textes des petits Recueils pour les voyageurs de Vincenzo, fils de Božidar Vuković, et du Recueil de Jacques de Kamena Reka; ces recueils sont imprimés à Venise au XVIe siècle. A l'indication des sources des différentes parties des textes des plâques de Ljubljana tout ce qui, en général, n'y est pas clair, est rendu clair; indication y est faite même des textes semblables pour qu'on remarque la diffusion de ce genre de littérature.

La question de la date et de l'endroit de l'origine des plâques de Ljubljana est traitée au troisième en-tête. Puisque le sculpteur a copié les images et les textes des oeuvres imprimées au XVIe siècle, il en résulte que c'est la seconde moitié de ce siècle qui est le terminus ante quem non. Quant au terminus post quem non, celui-ci est toujours difficile à fixer, étant donné que l'intérêt pour ce genre d'écriture est toujours, même de nos jours, très vif; à cette occasion on examine, tant que c'est le plus nécessaire, toute la littérature ressemblante depuis l'oeuvre de „Leo Magnus, Hoc in enchiridio manualive, pie lector, proxime sequenti habentur septem psalmi poenitentiales, oratio devota Leonis papae, oratio sancti Augustini: aliquot item orationes adversus omnia mundi pericula, Romae 1529", jusqu'à nos jours, puisque cette littérature fleurit encore. Il n'est nullement facile de fixer l'endroit de l'origine des plâques de Ljubljana mais, en tout cas, elles doivent être sculptées dans les régions serbocroates occidentales, puisque, pour le mot „veštica" = la sorcière, on s'y sert aussi du mot „coprnica", dérivant du mot „Zauberin" qui, n'etant pas connu dans les régions de l'est, s'emploie, à l'ouest, depuis le XVIe siècle.

Au quatrième en-tête, qui est le dernier, étude est faite sur la relation entre les plâques de Ljubljana et l'Abagar bulgare, édité, à Rome, en 1651 par Philippe Stanislavov, évêque romain; l'édition elle-même porte la date 1601. Cette oeuvre singulière est écrite en serbocroate, exception faite de quelques mots bulgares pour les expressions que les Bulgares ne pourraient comprendre. Néanmoins l'oeuvre est considérée, et avec raison, comme le premier livre bulgare imprimé, puisque l'écrivain, un Bulgare, a voulu écrire en bulgare.

L'inscription curieuse de ce livre de prières „Abagar" provient de la lettre apocryphe d'Abgar à Christ, communiquée dans cette oeuvre. Comme cette lettre est la source de la croyance que, dans la misère, on peut s'aider avec l'image et la prière saintes, et comme les plâques de Ljubljana ressemblent, par leur forme et par leur contenu, à l'Abagar bulgare, je les ai dénommées, écrites en serbe, l'Abagar serbe. La littérature sur l'Abagar bulgare est fort grande. Toute cette littérature ne regarde qu'un côté et fait fausse route car, dans la science, jusqu'à présent, les plâques de Ljubljana et leurs sources étaient inconnues. Tous les investigateurs de l'Abagar bulgare ont cru, unanimement, que cette oeuvre n'avait été composée qu'en vue de répandre et de fortifier la religion romaine parmi les Bulgares. Ils y furent, il est vrai, embarassés par les apocryphes qui se trouvaient dedans et pour lesquels Stanislavov ne put ignorer qu'ils étaient prohibés.

Son oeuvre appartient, cependant, à la littérature uniate de polémique et de propagande. Elle est composée, indubitablement, en vue de combattre les plâques de Ljubljana comme oeuvre orthodoxe; Stanislavov a copié de près tout leur aspect extérieur, et son Abagar eut, lui aussi, quatre colonnes à chaque page, seulement, il a cinq pages; il a copié aussi le commencement pour que son écriture pût tromper les orthodoxes. Il s'est fort peiné avec les images des saints. Il choisissait ceux qui, dans le monde orthodoxe, étaient les plus connus et les plus estimés mais, il leur ajoutait les textes qui, souvent, n'avaient aucune relation avec eux.

D'après l'épilogue de Stanislavov on voit tout à fait clair que les plâques de Ljubljana aussi bien que son Abagar étaient destinés à être portés, soit tout entiers, soit leurs différentes parties (dans les deux le texte est posé de façon qu'il puisse être enlevé et distribué) au lieu des reliques des saints. Nous savons fort bien que, de pareille façon, on portait aussi de telles prières, non pas seulement écrites mais aussi brodées; on appelait ceci la Ceinture de la Vierge.

L' importance des plâques de Ljubljana consiste dans le fait qu'elles sont un triste monument de ces temps tragiques où les copies en remplaçaient aux Serbes les livres écrits ou imprimés et les préservaient, à leur croyance, de tous les malheurs. Après la publication des plâques de Ljubljana l'étude de l'Abagar bulgare devra être étendue aussi sur la littérature orthodoxe, serbe, comme son origine; jusqu'à présent on étudiait, comme l'origine de l'Abagar bulgare, le plus souvent, le Rituel de Barthélemy Kašić et les textes apocryphes dans l'édition de Tihonravov. Enfin, une considérable

branche de littérature mondiale, l'apocryphe, va acquérir, par les plâques de Ljubljana, un fort considérable enrichissement qui va prouver, une fois de plus, que cette littérature ne connaît aucunes limites nationales et qu'elle est, chez les Serbes, tout aussi répandue qu'ailleurs.